

Bucak Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine

Öznur DURGUN*

Öz

Türkiye Türkçesinde ‘kenar, köşe, yer’ manalarıyla kullanılan, tarihi ve çağdaş Türk dillerinde *buçgak* ~ *buççak* ~ *buçhak* ~ *buçhah* ~ *burçak* ~ *bucek* vb. şekillerde görülen *bucak* sözcüğü, çoğu araştırmacı tarafından *biç-/biç-* ‘kesmek’ fiiliyle irtibatlandırılmıştır. Sözcüğün, semantik ve morfolojik bakımlardan hayli problemlili olan ve ilk defa Vámbéry (1878) tarafından önerilen *biç-/biç-* fiiliyle münasebetinin kurulmaması, ayrıca bazı çağdaş Türk dillerinde sözcüğün kökü olduğunu düşündüğümüz, bu zamana kadar gözden kaçan ismin yalın hâlde yaşamaya devam etmesi, bu çalışmanın kaleme alınmasına zemin oluşturmuştur. Çalışmada öncelikle sözcüğün tarihi ve çağdaş Türk dillerinde hangi biçimlerde kullanıldığı gösterilmiş, sözcüğe dair yapılan etimolojiler kronolojik olarak incelenmiştir. Sunduğumuz etimolojik izahla, araştırmacıların şimdiye kadar fiil kökünden geldiğini düşündükleri, yalnızca Brockelmann’ın (1954) isim kökünden gelebileceğini söylemekle birlikte etimolojisinin muallak olduğunu belirttiği *bucak* sözcüğünün sanılanın aksine aslında bir isim kökünden türediği, çağdaş Türk dillerindeki veriler üzerinden ortaya konmuş; varyantları, isim kökünün /t/ fonemi bulundurup bulundurmaması kistas alınarak üç morfolojik gelişim üzerinden temellendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *bucak*, etimoloji/kökenbilgisi, biçimbilgisi, Çağdaş Türk dilleri

* Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türkiye.

Eposta: oznur.durgun@medeniyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5574-0987>

Bu çalışmanın hazırlanması sürecindeki yardımlarından ötürü kıymetli Hocam Dr. Hakan AYDEMİR’e müteşekkirim.

Geliş Tarihi / Received Date: 31.07.2020
Kabul Tarihi / Accepted Date: 16.09.2020

DOI: diledeara.776180

On the Etymology of *bucak*

Abstract

The word *bucak* has been used with the meanings of ‘edge, corner, side, place’ in Turkish and appears in the forms like *buçgak ~ buççak ~ buçhak ~ buçhah ~ burçak ~ bucek* etc. in old and contemporary Turkic languages. Until now, *bucak* has been associated with *biç-/biç-* ‘cut’ verb by many researchers since it was first suggested by Vámbéry (1878). However, this association seems very problematic semantically and morphologically. Moreover, in some contemporary Turkic languages, the stem of the word continues to live in absolute form which escapes the attention of many researchers and these two facts form a basis for this study. First of all, this study tries to show how the word *bucak* has been used in old and contemporary Turkic languages and then it chronologically examines the etymological inquires made about it. With the etymological exposition, this article propounds that the word *bucak* actually derives from a noun stem in contrast to the assertion of researchers who have considered *bucak* as a word deriving from verb stem, apart from Brockelmann (1954) who suggested that it might come from noun stem but its etymology is undecided. The argument has been revealed from data in contemporary Turkic languages, its variants have been grounded on the basis of three morphological developments with regard to the criterion whether noun stem has /r/ phoneme or not.

Keywords: *bucak*, etymology, morphology, contemporary Turkic languages

Extended Summary

Since it was first suggested by Vámbéry, the word *bucak* has been associated with the verb stem *bıç-* ‘cut’ by many scholars although they could not offer a convincing hypothesis regarding its historical development. This article argues that there is no semantic connection between *bucak* and the verb stem *bıç-* ‘cut’.

First of all, this study chronologically examines the etymological inquiries made about the word *bucak*, which has been used with the meanings of ‘edge, corner, side, place’ in Turkish and appears in the forms such as *buçgak* ~ *buççak* ~ *buçhak* ~ *burçak* etc. in old and contemporary Turkic languages.

It is reasonable to claim that relatively first meaning of the word *bucak* is ‘corner’ since it has been employed with this meaning nearly in all Turkic languages. In fact, to denote *bucak*, there exists the forms like *buç* and *burç* in some Turkic languages (Tkm., DS, Kmk., DKırTat., Kırg., Uyg., Özb.) which have escaped the attention up to the present. This provides basis for my assertion that *bucak* and its other forms have derived from *burç* and the noun stem **būç* > *buç* which has evolved out of *burç*. Considering the fact that in Turkic rather than /r/ epenthesis, /r/ deletion has been widely seen from Old Turkic onwards (*arşlan* > *a’şlan* > *aşlan* etc.), the change of the word from *burç* to *buç* seems quite possible and reasonable (namely: **burç* > **bu’ç* > **būç* > *buç*). Although the version **būç* with a long vowel does not occur independently, Turkmen *būcak* and the word *būcāk* recorded by Clauson from the thirteenth century obviously demonstrate the *compensatory lengthening* arising out of deletion. To explain the variants of the word in Turkic languages, three morphological developments have been followed on the basis of the criterion whether the noun stem has /r/ phoneme or not: *burç+Ak*, **būç+gAk*, **būç+I-mAk*.

1. *burç+Ak*: Uzbek *burçak*, Uyghur *burcek* ve Yellow Uyghur *bürçek* datas have been analysed on the basis that *+Ak* suffix has been brought to the noun stem *burç*. This suffix is commonly used with metaphorical sense in Turkic. Along with its diminutive function, it makes also nouns

denoting – as Erdal stated – features of the countryside. Old Turkic *yolak* < *yol+ak* (< *yol* ‘way, road’) ‘a small track in the desert’ and *özek* < *öz+ek* (< *öz* ‘valley’) ‘a little waterway’ can be cited as examples taking this suffix.

2. **būç+gAk*: Relatively most common form in Turkic languages is **būç+gAk*. This structure occurs by means of the elision of /r/ phoneme (*burç* > **burç* > **būç* > *buç*). By the elision of /r/ phoneme, the form **būç* appears and *+gAk* (**būç+gak*) suffix is brought to the end of it. This suffix makes adjective in Turkic and has the meaning of “being like the entity in the word stem or resembling it characteristically.” In this study, it has been presented that this word, which has been found in the form of *buçgak* in different historical periods of Turkic, has been used independently as **būç* > *buç* or has been expanded by the already-mentioned suffix. These processes have been described schematically through examples from contemporary Turkic languages by referring to phonetic and morphological developments phase by phase.

3. **būç+I-mAk*: I thought that since there is no **+mAk* suffix in Turkic which is added to noun, the forms like *poçmak* in Tatar, *pěšmeḡ* in Chuvash and *boçmak* in Kazan Tatar came into being in the first step by bringing +I- suffix, which is added to Turkic noun and “...– as Erdal stated – signifies ‘to become what the base nominal denotes’”, to the stem *buç* ‘köşe’ (< **būç*). Thus, the word has acquired the meaning of ‘becoming corner’ (namely: **būç+I-* > **būçI-*).

Consequently, this study propounds that the word *bucak* actually derives from a noun stem. This point is quite significant regarding the fact that until today the researchers have considered *bucak* as a word deriving from a verb stem, apart from Brockelmann (1954) who has suggested that *bucak* might come from a noun stem but its etymology is undecided. Moreover, by using the data from contemporary Turkic languages and grounding the variants morphologically, this article presents that *bucak* has no semantic association with *biç-/biç-* verb or the forms in Tunguz, Korean and Mongol.

Giriş

Türkiye Türkçesinde ‘kenar, köşe, yer’ manalarıyla kullanılan *bucak* sözcüğü üzerine yapılan etimolojiler, çoğu araştırmacının sözcüğü *biç-* ‘kesmek’ fiil kökünden getirdiğini fakat ekine dair – genelde – net bir fikir beyan etmediğini göstermektedir. Sözcüğün bu fiil köküyle semantik münasebetinin kurulamaması ve bazı çağdaş Türk dillerinde sözcüğün kökü olduğunu düşündüğümüz, bu zamana kadar gözden kaçan ismin yalın hâlde yaşamaya devam etmesi, bu çalışmanın kaleme alınmasına zemin oluşturmuştur. İncelediğimiz *bucak* sözcüğünü, semantik ve morfolojik bakımlardan oldukça problemlili olan ve ilk defa Vámbéry (1878) tarafından önerilen *biç-/biç-* fiiline dayandırmak yerine var olan bir isim köküyle ilişkilendirmenin daha makul olacağını düşünüyoruz. Sözcüğün etimolojik izahına geçmeden evvel tarihî ve çağdaş Türk dillerinde hangi biçimlerde bulunduğunu görmek faydalı olacaktır:

bucak: **ETü.:** *buçgaksız* (EUyg.), *buçgāk* (DLT); **OTü.:** 13. yy. *bucāk* (EDPT), 14. yy. *bucāk* ~ *bucāg* (ÇağSeng.), *buçgak* (CC); **YTü.:** **BTü.** *bucak* (TTü.), *buç* (DS), *bucag* (Az.), *bucak* (Gag.), *burç*, *bucak* (Tkm.), **KTü.:** *poçmak* (Tat.), *bucak* (KrmTat.), *boçmak* (KazTat.), *bucak*, *buçsız* ~ *buçsuz* (DKırTat.), *buçak* (Kar.), *buçhak*, *buçhah* (KarTro.), *buçkak* (KarKır.), *buçhak* (KrçBalk.), *burç*, *buççak* (Kmk.), *burç* (Kırg.), *buruş* (KırgRad.), *burış* (Kzk.), Bşk. - ; **DTü.:** *buc*, *bucek*, *bucik* (Uyg.), *burcek*, *bucek*, *bücek*, *büçük* (UygJar.), *bürçek* (SUyg.), *burç*, *burçak* (Özb.), **KDTü.** -¹, **H.** - , **S.** - , **Ç.** *pěšmeḡ*, *pěšek*, *pěçeḡ* (Çuv.)

Eski Türkçeden itibaren *buçgak* ~ *bucak* ~ *buççak* ~ *buçkak* ~ *burçak* vb. şekillerde kullanılan sözcüğün etimolojisine dair ilk görüş Vámbéry’ye (1878) aittir. Etimolojilerinin çoğu yanlış olsa da, tarihî değeri dolayısıyla mutlak surette bakılması gereken bu ilk etimolojik sözlükte Vámbéry, *biç-* kökünden türediğini düşündüğü sözcükler arasında ‘uç, aç (bütünden kesilmiş, ayrılmış olan)’ manalarında *buçmak* ve *buçkak*’ı zikretmiş, Osmanlıcada *bucak*’ın, zikredilen manala-

¹ Kuzeydoğu Türkçesi grubuna giren dillerde ‘köşe, kenar, aç’ manalarında *buluḡ* (Hak., ToF., KarCast., Alt., AltGND.) ve *puluḡ* (AltTe., HakKız.) sözcüklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Türkçedeki *buluḡ* sözcüğü ve varyantları, bu coğrafyada *bucak*’ı karşılamak üzere kullanılmaya devam etmektedir.

rın yanı sıra bir bölgenin ucu olması dolayısıyla Besarabya için de kullanıldığını dile getirmiştir.²

Ramstedt (1935), Kalmukça Sözlüğü'nde *butşha-* '(geri) dönmek' (Ramstedt'te *butsxa*) sözcüğüyle bağlantılı olarak Türkçe *buç-kak* ve *buç-mak* 'açı, köşe, dönemeç' sözcüklerini de zikretmiş, fakat *bıç-* 'kesmek' kökünden gelip gelmediğine dair tereddüdünü soru işareti koyarak temkinli bir şekilde belirtmiştir.³

Brockelmann (1954) ise, isim köküne gelerek sıfat yahut küçültme yaptığını düşündüğü +*gak* ekiyle (Brockelmann'da "*yaq*" = +*gak*) türeyen sözcükler arasında *buçgak*'ı da zikretmiş, etimolojisinin muallak olduğunu belirtmiştir.⁴

Räsänen (1969) sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk dillerindeki biçimlerini vermekle yetinmiş, Moğolca *buça* 'dönüş', Tunguzca *muçū* ile arasında bağlantı kurmuştur.⁵

Clauson (1972), *bıç-* 'bir şeyi kesmek' fiilinden geldiğini düşündüğü DLT *bıçgāk* sözcüğünün Eski Uygurca da dahil olmak üzere bazı dillerde çok erken dönemde labial asimilasyon sonucu *buçgāk* şekline dönüştüğünü belirtmiş, ekine dair bir açıklamada bulunmamıştır (yani: *bıçgāk* > *buçgāk*).⁶

Sevortyan (1978) ise *bucak*'ın, *bıç-* fiil kökünden türediği konusunda Clauson ve Zajaczkowski⁷ ile hemfikirdir. Fakat /u/'lu biçimlerin /b/'nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle *bıç-*'tan açıklanabileceğini, dolayısıyla *buçak* vb. biçimlerindeki 'köşe' manasının ikincil olduğunu, yani sonradan ortaya çıktığını düşünmektedir. Sevortyan bu görüşünü desteklemek için Anadolu ağızlarından DS *biça* 'çatal', DS *bıçık* 'iki derenin birleştiği yer; kesik, biçilmiş vs.' ve DS *bıçık* 'bucak' sözcüklerini örnek olarak göstermiştir.⁸

Erdal (1991), sözcüğün "muhtemelen" *bıç-* kökünden -*gAk* morfemiyle oluştuğunu belirtmiş ve ilk hecedeki ünlünün /b/ fonemi dolayısıyla yuvarlak-

2 Vámbéry 1878: 203.

3 Ramstedt 1935: 64.

4 Brockelmann 1954: 104-105.

5 Räsänen 1969: 85.

6 Clauson 1972: 294b.

7 Sevortyan'ın, Zajaczkowski'nin atıfta bulunduğu eserine kısaltmalar bölümünde yer vermemesi dolayısıyla orijinalinden kontrol etme imkanımız olmamıştır.

8 Sevortyan 1978, C II: 282-83.

laştığını Uygurcadaki *buluñsuz buçgaksız* ikilemesiyle örneklendirmiştir (yani: *bıç-gAk* > **bıçgak* > *buçgak*).⁹

Tietze (2002), Clauson'un görüşüne değinerek sözcüğün *bıç-* 'kesmek' fiilinden yer ismi yaptığını düşündüğü "-ak eki" ile türediğini söyler. Tietze, "*Bucak*" madde başında ise sözcüğün, Besarabya bölgesinin adı olduğunu ve bölgenin Bizans Yunancasındaki adının 'köşe' manasında *Ónglos* olduğunu belirtmiştir.¹⁰

Starostin, Dybo ve Mudrak, müşterek çalışmaları *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*'te (Altay Dilleri'nin Etimolojik Sözlüğü = EDAL 2003) Proto Türkçede **būç-gak*, **būç-mak* olarak uzun ünlülü tasarladıkları ve Türk dillerindeki farklı biçimlerine yer verdikleri sözcüğü 'köşe, uç, son, bitiş' manalarındaki Tunguzca **muç-*, Korece **māçh-* fiilleriyle ilişkilendirmiş, semantik ve fonetik bakımdan – ünlü uzunluğu ve niteliği – farklı olmaları dolayısıyla **bıç-* 'kesmek' kökünden türemediğini ileri sürmüşlerdir.¹¹ Sözcüğün hangi ekten türediğine dair bir görüş belirtmeseler de köküne dair ihtiyatlı tutumları dikkat çekmektedir.

Gülensoy (2007) sözcüğü **būç-ga-k* şeklinde tahlil etmiş, Moğolca *buça-ga-* 'geri çevirmek, geri göndermek' < **buça-* 'geri döndürmek' fiiliyle irtibatlandırmıştır (yani: *buçgak* < **būçgak* < **būç-ga-k* < **būçga-* = Mo. *buça-ga-*).¹²

Nişanyan (2009) ise etimoloji sözlüğünde *bucak* sözcüğünün Eski Türkçe *bıç-* 'kesmek' fiilinden "+(g)Ak" ekiyle türetildiğini ve *buçgak* 'kesim, kesit' sözcüğünden evrildiğini belirtmiştir. Ünlü yuvarlaklaşması Nişanyan'a göre ön sesteki /b/ etkisiyledir.¹³

"*bucak*" sözcüğünün köküne ve etimolojisine dair görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. < *bıç-/biç-* + ? : Vámbéry (1878), Clauson (1972), Sevortyan (1978)
2. < *bıç-/biç-gAk*: (< *bıç-gAk?*) Ramstedt (1935), Erdal (1991), (< *bıç-ak*) Tietze (2002), (< *bıç-(g)Ak*) Nişanyan (2009)
3. **buç+gak*: Brockelmann (1954)

9 Erdal 1991: 395.

10 Tietze 2002, C I: 387; krş. Karatay 2014.

11 EDAL 2003: 938.

12 Gülensoy 2007: 175.

13 Nişanyan 2009: 81. Sözlüğünün ilk baskısında Nişanyan, Eski Türkçede *bıçgak* olarak görüldüğünü belirttiği sözcüğün *bıç-* fiil kökünden geldiğini söylemiş, yapısına dair herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. (2002: 76)

4. **būç-* + ? : (= Tung. **muç-*, Kor. **māçh-*) EDAL (2003)

5. *būçga-k: Gülensoy (2007)

Yukarıdakilerden anlaşılacağı üzere sözcüğün kökünün bir fiil olduğu görüşü – ihtiyatlı davrananlar olmakla birlikte (bk. Ramstedt, EDAL) – araştırmacılar arasında genel kabul görmüştür. Brockelmann, etimolojisinin her ne kadar açık olmadığını belirtse de *buçgak* sözcüğünün isme gelen +*gak* ekinden türediğini düşündüğü ve etimolojik izahı diğer araştırmacılardan farklı – fakat görece doğru – olduğu için ayrı bir yere konmalıdır.

Neredeyse tüm Türk dillerinde ‘köşe’ anlamında kullanılan, dolayısıyla görece birincil anlamının ‘köşe’ olduğunu düşündüğümüz *bucak* sözcüğünü karşılamak üzere bazı Türk dillerinde (Tkm., DS, Kmk., DKırTat., Kırg., Uyg., Özb.) bugüne kadar gözlerden kaçan *buç* ve *burç* biçimlerinin bulunması, sözcüğün kökünü çok da uzaklarda aramamız gerektiğini gösteriyor. Kanaatimizce *bucak* sözcüğü ve diğer biçimleri, *burç* ve ondan gelişen *būç > *buç* isim kökünden türemişlerdir. Türkçede /r/ türemesinin aksine /r/ düşmesi hadisesinin Eski Türkçe’den itibaren yaygın olarak görülmesi (*arslan* > *a^rslan* > *aslan* vs.), *burç*’tan *buç* olmasını gayet mümkün ve makul kılmaktadır (yani: *burç > **bu^rç* > *būç > *buç*). Müstakil olarak uzun ünlülü *būç biçimine rastlanmasa da Clauson’un 13. yüzyıl için kaydettiği *būcāk*¹⁴ ve Türkmence *būcak*¹⁵ sözcükleri, fonem düşmesi sonucu ortaya çıkan ve fonetikte *compensatory lengthening* olarak bilinen *telafi uzamasını* açık bir şekilde göstermektedir. Fonem düşmesiyle görülen bu talî uzunluk hadisesine örnek olarak DLT’deki *tōz* ‘toz’ sözcüğü verilebilir. Moğolcadan alıntılanan *toyusi* sözcüğünde, iç seste düşen sızıcı *γ*’nin izi burada uzunluk olarak kalmıştır. (DLT *tōz* < Mo. **to’us* < **to’usⁱ* < EMo. *toyusi(n)*)¹⁶ Telafi uzamasına ilişkin benzer örnekler, eski ve yeni Türk dillerinden bolca gösterilebilir.

Bu bağlamda Sevortyan’ın, etimolojisini desteklemek üzere verdiği sözcüklerin (yani: DS *biça* ‘çatal’, DS *biçik* ‘iki derenin birleştiği yer; kesik, biçilmiş vs.’; *bucak*’ ve DS *biçik* ‘bucak’) semantik ve morfolojik bakımdan farklı yapılar olduğunu özellikle belirtmemiz gerekir (nitekim: DS *biça* < *biçga < *bıç-gA*; DS *biçik* ‘kesik, biçilmiş vs.’ < DS *biçik* < ETü. *bıçuk* < *bıç-(O)k*). DS *biçik* ~ *biçik*

14 EDPT 1972: 294b.

15 Bk. Baskakov vd. 1968: 117b.

16 Aydemir 2003: 123-124.

‘bucak’ sözcüğü ise kanaatimizce *buçgak*’ın bir değişkesidir ve *bıç-/biç-* ile ilişkilendirilmesi söz konusu değildir (yani: DS *bıçık* < *bıçak < DS *bıçak* < *bucak* < *buçak* < *buçgak*). DS’de *biçik* ~ *bıçık* biçiminin ‘kesik, biçilmiş; vs.’ yanında ‘bucak’ anlamına da gelmesi, kuvvetle muhtemel *buçgak*’tan gelişen ve ses yapısı bakımından kendisine çok benzeyen *bıçık* ‘bucak’ biçimiyle semantik ve fonetik bir bulaşmaya (contamination) uğraması sonucu ortaya çıkmıştır (yani: *biçik* ~ *bıçık* ‘kesik, biçilmiş; vs.’ ~ *bıçık* ‘bucak’ → *biçik* ~ *bıçık* ‘bucak’).

İncelediğimiz *bucak* sözcüğüne esas teşkil ettiğini düşündüğümüz isim biçimi –aşağıda da görüleceği üzere – bazı Türk dillerinde yalın hâlde *burç*¹⁷ yahut /r/ düşmesiyle *buç* ~ *buc* olarak yaşamaya devam etmektedir (*burç* > *buç* ~ *buc*). Diğer biçimlerini açıklamak için /r/ fonemini barındırıp barındırmadığını göz önünde bulundurarak üç morfolojik gelişimden bahsetmek mümkündür:

1. *burç*+*Ak*: Özbekçe *burçak*¹⁸, Uygurca *burcek*¹⁹ ve Sarı Uygurca *bürçek*²⁰ verilerini, isim köküne +*Ak* ekinin getirilmesi şeklinde çözümleyebiliriz. Türkçede çoğunlukla metaforik kullanımı olan bu ekin küçültmenin yanı sıra bir diğer fonksiyonu (kırsal) bölge özelliği gösteren isimler yapmasıdır.²¹ ETÜ. *yolak* < *yol+ak* (< *yol*) ‘bozkırda küçük yol, patika’, *boynak* < *boyn+ak* (< *boyn*) ‘dağdaki dar geçit’ ve *özek* < *öz+ek* (< *öz* ‘vadi’) ‘küçük su yolu’, bu eki alan sözcükler arasında zikredilebilir.²²

2. *būç+*gAk*: Türk dillerinde görece en yaygın olan biçimdir. +*gAk* ekini “metaphorical names for body parts” başlığı altında inceleyen Erdal, bu ekin organ ismi yaptığını savunur.²³ Fakat Türkçedeki organ isimlerinin çoğu etimolojik bakımdan bilinmemektedir. Aydemir’e göre bu ek, bir organ yapım eki değil, Türkçede sıfat yapan ve “sözcük kökündeki şey gibi olma ya da ona karakteristik olarak benzeme” manası taşıyan bir ektir.²⁴ Nitekim Erdal’ın DLT’de geçen ve tek

17 Bk. Kırg., Özb., Kmk.; Kazakça *burış* ve Kırgızca (KırgRad.) *buruş* verileri de *burç*’un yalın halde, ek almaksızın kullanımına örnek olarak gösterilebilir; ç > ş sızıcılığı ve iç ünlü türemesi (*anaptyxis*) sözcük bünyesinde gerçekleşen fonetik hadiselerdir (yani: *burç* > *burş > *burış*/*buruş*).

18 Bk. Borovkov 1959: 91b.

19 Bk. Jarring 1964: 61.

20 Bk. Malov 1957: 95.

21 Türkçede yer ismi yahut bölge özelliği gösteren isim, fiil köküne değil isim köküne +*Ak* eki getirilerek yapılır. Dolayısıyla Tietze’nin sözcüğe dair etimolojik izahı da bu bakımdan problemlidir. Bk. Erdal 1991: 40-41; krs. Tietze 2002, C. I: 387.

22 Erdal 1991: 40-41.

23 Erdal 1991: 74.

24 Detaylı bilgi için bk. Aydemir 2003: 127-129.

istisna olarak kabul ettiği *kidizgek kagun* '(içi) keçe gibi olan kavun'²⁵ örneğinden de ekin sıfat yaptığı anlaşılmalıdır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, nitelenen unsurun her zaman görülmemesidir ; *buçgak* sözcüğü de bu doğrultuda değerlendirilebilir.

Kökteki /ɾ/ foneminin düşmesi (**burç > *buɾç > *būç > buç*) ve bunun sonucunda ortaya çıkan **būç* biçimine +gAk (**būç+gak*) ekinin getirilmesi suretiyle oluşan, Türkçenin tarihî dönemlerinde *buçgak* olarak görülen bu sözcükte, bir sonraki fonetik hadise iki farklı şekilde gerçekleşir:

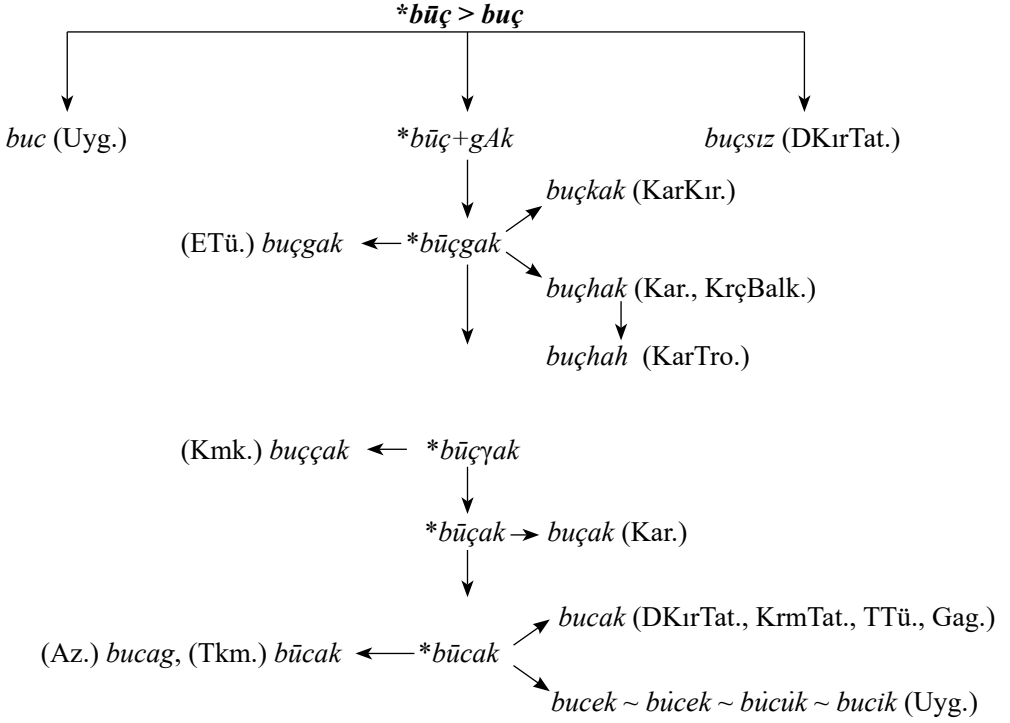
1. Kapantı sesi /g/'nin kök hecedeki ünlü uzunluğu dolayısıyla /ɣ/ üzerinden sızıcılaşması (*spirantisation, fricativisation*) ve kaybolması (yani: ETü. *buçgak < *būçgak > *būçyak > *būçak > buçak > bucak*).²⁶

2. Kapantı sesi /g/'nin ilerleyici yarı benzeşmeyle /k/'ya dönüşerek bir yandan sertleşmesi (*consonant strengthening*, yani: *buçgak > buçkak*), diğer yandan ise bu hadisenin (başka bir dil coğrafyasında) sızıcılaşarak gırtlak-sıllaşma (*glottalisation*) yönünde devam etmesi (yani: *buçkak > buçhak > buçhah*).

Bu fonetik aşamalardan geçerek **būç > buç* kökünün müstakil kullanıldığı yahut ekle genişlediği diller şu şekilde şematize edilebilir:

25 Bk. Erdal 1991: 74, dipnot 95.

26 Kumukça *buççak* verisi, morfemdeki kapantı sesinin sızıcılaşmaya uğradıktan sonra kaybolmayıp, ilerleyici tam benzeşme hadisesine maruz kalması dolayısıyla bu başlıkta değerlendirilmiştir (yani: **būçgak > *buçyak > buççak*).

3. ***būç+(I)-mAk**: Türkçede isme gelen bir ***+mAk** eki olmadığından Tatarca *poçmak*²⁷, Çuvaşça *pěšmeḥ*²⁸ ve Kazan Tatarcasındaki *boçmak*²⁹ biçimlerinde, ilk aşamada *buç* ‘köşe’ (< **būç*) köküne, Türkçede isme gelen ve bir şeye dönüşmeyi bildiren **+I-** ekinin³⁰ getirildiği ve sözcüğün böylece ‘köşe haline gelmek’ manası kazandığını düşünmekteyiz (yani: **būç+I-* > **būçI-*). Burada fiilden isim yapım eki olan **-mAk**, kanaatimizce Orta Kıpçakçada soyut isimler ve araç gereç ismi de yapan ekle³¹ aynı fonksiyondadır ve bu da bize Tatarca ve Kazan Tatarcasındaki biçimlerin tesadüfî olmadığını gösterir. Türkçede vurgusuz kalan orta hece ünlüsünün düşmesi hadisesinin yaygın olarak görülmesi de (bk. *tokı-mak* > *tokımak* > *tokmak*³² vb.) göz önünde bulundurulursa sözcüğün şu

27 Bk. Golovkina 1966: 434a.

28 Bk. Fedotov 1996: 425.

29 Bk. Radloff 1960: 1714.

30 Eke dair detaylı bilgi için bk. Erdal 1991: 479-485.

31 Bk. Berta 1996: 564.

32 Örnek için bk. Berta 1996: 564.

aşamalardan geçtiğini rahatlıkla söyleyebiliriz: *būç+I- > *būçı- > *būçı-mAk > *būçımak ‘köşe haline gelme; köşe’ > *būçmak > KazTat. boçmak; EBTü./Ogurca *buçmak > VBul. *puçmak ? > Tat. poçmak. Orta hece ünlüsünün düşmesine ilk hecedeki uzun /ū/ da etki etmiş olabilir.

Sözcüğün Çuvaşça’daki tarihi gelişimi ise Agyagási’ye göre şu şekildedir: EBTü./Ogurca *buçmak > EBTü./VBulg. *buç'mak > *buç'mah > *pušmah > Ç. *pěšmah³³

Sonuç

İlk olarak Vámbéry tarafından önerilen ve çoğu araştırmacının, gelişimine dair net bir fikir sunmasa da *bıç*-‘kesmek’ fiil köküyle irtibatlandığı *bucak* sözcüğünün, Türk yazı dillerinin bazılarında *burç* ve *buç* şekillerinde yine ‘köşe’ manasıyla yaşamaya devam etmesi, sözcüğün semantik açıdan *bıç*-/*biç*- fiiliyle yahut Tunguzca, Korece ve Moğolca biçimlerle bir ilişkisinin olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Sözcüğün Türk dillerindeki varyantlarını açıklamak için de isim kökünün /r/ fonemi bulundurup bulundurmaması kıstas alınarak üç morfolojik gelişim takip edilmiştir: *burç*+Ak, *būç+gAk, *būç+I-mAk.

Sonuç olarak bu çalışmada, araştırmacıların şimdiye kadar fiil kökünden geldiğini düşündükleri *bucak* sözcüğünün aslında bir isim kökünden türediği, çağdaş Türk dillerindeki veriler üzerinden ortaya konmuş ve değişkeleri morfolojik açıdan temellendirilmiştir.

33 Bk. Agyagási 2019: 53, 61, 127.

Kısaltmalar

Alt. = Altayca; **AltGND.** = Gürsoy Naskali/Duranlı 1999; **AltTe.** = Altayca'nın Teleüt ağzı; **Az.** = Azerbaycan Türkçesi; **Bşk.** = Başkurtça; **BTü.** = Batı Türkçesi; **CC** = Grönbech 1942; **Ç.** = Çuvaşça; **ÇağSeng.** = Çağatayca Senglah; **DKırTat.** = Dobruca Kırım Tatarcası; **DLT** = Dîvânu Lugâti't-Türk; **DS** = Derleme Sözlüğü; **DTü.** = Doğu Türkçesi; **EBTü.** = Eski Batı Türkçesi; **EDPT** = Clauson 1972; **EMo.** = Eski Moğolca; **ETü.** = Eski Türkçe; **EUyg.** = Eski Uygurca; **Gag.** = Gagauzca; **H.** = Halaçça; **Hak.** = Hakaşça; **HakKız.** = Hakaşça'nın Kızıl ağzı; **Kar.** = Karayca; **KarCast.** = Castrén 1857; **KarKır.** = Karayca'nın Kırım ağzı; **KarTro.** = Karayca'nın Troki ağzı; **KazTat.** = Kazan Tatarcası; **KDTü.** = Kuzeydoğu Türkçesi; **Kırg.** = Kırgızca; **KırgRad.** = Radloff 1960; **Kmk.** = Kumukça; **KrçBalk.** = Karaçay-Balkarca; **KrmTat.** = Kırım Tatarcası; **KTü.** = Kuzey Türkçesi; **Kzk.** = Kazakça; **Mo.** = Moğolca; **OTü.** = Orta Türkçe; **Özb.** = Özbekçe; **S.** = Salarca; **SUyg.** = Sarı Uygurca; **Tat.** = Tatarca; **Tkm.** = Türkmençe; **Tof.** = Tofalarca (Karagasça); **TTü.** = Türkiye Türkçesi; **Uyg.** = Uygurca; **UygJar.** = Jarring 1964; **VBulg.** = Volga Bulgarcası; **YTü.** = Yeni Türkçe.

Kaynakça

- Agyagási, K. (2019): *Chuvash Historical Phonetics: An Areal Linguistic Study. With an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism*. Wiesbaden.
- Aydemir, H. (2003): Altaic etymologies: töz, toprak, toyoşun. *Turkic Languages* 7/2003: 105-143.
- Bammatova, Z. Z. (1969): *Kumksko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Baskakov, N. A. / Toşçakova, T. M. (1947): *Oyrotsko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Baskakov, N. A. / Inkijekova-Grekul, A. I. (1953): *Hakassko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Baskakov, N. A. / Karriyev, B. A. / Hamzayev, M. Ya. (1968): *Turkmensko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Baskakov, N. A. (1973): *Gagauzsko-russko-moldavskiy slovar'*. Moskva. (*Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Çev. Kaynak, İ. / Doğru, A. M., Ankara, 1991).
- Baskakov, N. A. / Zayonçkovskiy, A. / Şapşal, S. M. (1974): *Karaimsko-russko-pol'skiy slovar'*. Moskva.
- Berta, Á. (1996): *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen*, Turcologica, Band 24, Wiesbaden.
- Borovkov, A. K. (1959): *Uzbeksko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Brockelmann, C. (1954): *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden.
- Castrén, M. A. (1857): *Versuch einer koibalischen und karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den tatarischen Mundarten des Minussinschen Kreises*. St. Petersburg.
- Clauson, Sir G. (1960): *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdī Xān*. Facsimile Text. London.
- Clauson, Sir G. (1972): *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Dankoff, R. / Kelly, J. (1985). *Maĥmūd al-Kāşġarī. Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Turk)*. Part I. Cambridge.
- DS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 1-12*. Türk Dil Kurumu. Ankara.
- Erdal, M. (1991): *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I*, Wiesbaden.
- Garkavets, A. N. / Üseinov, S. M. (2002): *Kırımşkotatarsko-russko-ukrainskiy slovar'*. Sonat.
- Golovkina, O. V. (1966): *Tatarsko-russkiy slovar'*. Moskva.
- Grönbech, K. (1942): *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen.

- Guseynova, G. (1941): *Azerbaydjansko-russkiy slovar* '. Bakü.
- Gülensoy, T. (2007): *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara.
- Gürsoy-Naskali, E. / Duranlı, M. (1999): *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Fedotov, M. R. (1996): *Etimologiçeskiy slovar 'çuvaşskogo yazıka*. Tom I. Çeboksarı.
- Jarring, G. (1964): *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lund.
- Joki, A. J. (1953): Wörterverzeichnis der Kyzyl-Sprache. *Studia Orientalia*, 19/1953:1-47.
- Karahan, S. O. (2011): *Dobruca Kırımıttar Ağzı Sözlüğü*. *Dictionarul Graiului Tătar Dobrogean I, A-D*. Romanya.
- Karatay, O. (2014): Karadeniz Kuzeyindeki Bucak Yeradının Kökenine Dair. *Karadeniz Araştırmaları*, S. 43, Güz 2014, 51-57.
- Kzk.: Türk Dil Kurumu (*Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*) <https://sozluk.gov.tr> (Eriřim tarihi: 17.05.2020)
- Malov, S. E. (1957): *Yazık jeltih uygurov. Slovar 'i grammatika*. Alma-Ata.
- Nadjip, É. N. (1968): *Uygursko-russkiy slovar* '. Moskva.
- Nişanyan, S. (2009): *Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul.
- Oda, J. (2015): *A Study of the Buddhist Sūtra called Sekiz Yükmek Yaruk or Sekiz Törlügin Yarumıř Yaltrımıř in Old Turkic*. Belgium.
- Radloff, W. (1960): *Versuch eines Wörterbuches der Türk-dialecte (Oput 'slovarıya tyurkskih 'nareçıy)*. Band IV. Gravenhage.
- Ramstedt, G. J. (1935): *Kalmukisches Wörterbuch*. Helsinki.
- Rassadin, V. I. (2005): *Slovar 'Tofalarsko-russkiy i Russko-tofalarskiy*. Sankt-Peterburg.
- Räsänen, M. (1969): *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Helsinki.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. / Kuçıgaşeva, N. A. (1995): *Teleutsko-russkiy slovar* '. Kemerovo (*Teleüt Ağzı Sözlüğü*. Çev. Akalın, ř. H. / Turgunbayev, C., Ankara, 2000)
- Sevortyan, E. V. (1978): *Etimologiçeskiy Slovar 'Tyurskih Yazıkov II*, Moskva.
- Starostin, S. / Dybo, A. / Mudrak, O. (with assistance of İlya Gruntov and Vladimir Glumov) (2003): *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages*. (Handbook of Oriental Studies: Uralic & Central Asian Studies, Vol. 8/1-3). Leiden-Boston.
- Tavkul, U. (2000): *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara.
- Tietze, A. (2002): *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen 1, A-E*. İstanbul- Wien.
- Vámbery H. (1878): *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*. Leipzig.
- Yudahin, K. K. (1965): *Kirgizsko-russkiy slovar* '. Moskva.